

Altynjan hatyn / 3-nji kitap -2

Category: Kitapcy, Sözlär, Taryhy proza

написано kitapcy | 24 январь, 2025

Altynjan hatyn / 3-nji kitap -2 Ikinji hekaýat

ÝALAN DOST BAR HEM BOLSA, ÝALAN DUŞMAN ÝOK

439-njy hijri – 1047-nji milady ýyly

Kaku şalygynyň soltany Abu Kalyjar1 seljuk jemagatlaryndan ýaňa dagdy bolupdy. Dogrusy, onuň talanma kemi galmandy. Ol seljuk jemagatlaryndan özüni, şalygyny goramak üçin herhili tagallalar edip görüpdi: aldygyna hedýe-engam hem beripdi. Barybir, onuň bar baýlygy towsa göterildi. Indi onuň üýtgeşik baýlygam galmandy. Şu döwre çenli onda iki sany alada bardy: birinjisi, baýlygyny, ikinjisi janyny goramak. Seljukly jemagatlar gelip, onuň birinji aladasyny aradan aýyrdylar, onuň gizläp goýanjalaryna çenli tapyp alyp, baýlyk goramak endişesinden doly halas etdiler. Indi onda ýeke bir alada bar, ol hem gara başyny goramak. Abu Kalyjar şu maksat bilenem käbir işleri etdi. Seljuklylar bilen guda boldy: Gökdaşyň uýasyna öýlendi, ýerine ýigrimi sany Hemedan gözelini berdi, üstesine-de baş ýüz dinar mahýa töledi. Ol seljuklylardan zorluk görjek bolanda mydama özüniň garyndaşdygyny nygtady. Barybir, ol şalygynyň hem özüniň sanalgy gününüň galandygyny bilýärdi.

Bilmez ýaly-da däl di. Asyl, seljuklylar Kaku şalygy2, buid şalygy, Abu Kalyjar älemde bardyram öýdenoklar, bu şalygyň ýerlerini, şäherlerini öz ýerleri, öz şäherleri saýyp, edenlerini edip, goýanlaryny goýup ýörler. Dogry, Reý şäheri-de Kaku şalygynyňky! Togrul beg bu gün bu şäheri özüne paýtagt edinip, ol şäherde ýazylyp-ýaýrap otyr. Gaty arkaýyn, Togrul beg Kaku şalygynyň Hemedan, Yspyhan ýaly iň merkezi şäherlerinem öz emirlerine ykta berip ýör. Garşysyna-da çykar

ýaly däl. Seniň ýüz esgeriň bar bolsa, onuň müň esgeri bar. Seniň on atlyň bar bolsa, onuň ýüz atlysy bar. Abu Kalyjaryň özüni seljuklylardan ejiz duýmagynyň baş sebäbi diňe bir olaryň esgerleriniň sanynyň köplüginde dälidi. Ýok, baş sebäp haýsy ýere barsa, ýerli ilatyň seljuklylary duz-çörekli, gadyrly garşy alýanlygyndady. Baran ýerlerinde olaryň halasgär hasap edilýänligindedi. Olaryň baran ýerlerinde halasgär hökmünde garşylanmagy wagyzçylaryň, fiskallaryň gowy işleýänligini aňladýardy.

Abu Kalyjar haýsy ýere barsa, şol bir sözi eşidýärdi:

– Zalym-ganhör deýlemlileriň süteminden halas etmek üçin Allatagala seljuklylary bize halasgär edip gönderipdir. Seljuk begleriniň ömürleri uzak, tutumlary rowaç bolsun!

Abu Kalyjar şu güne çenli özüniň deýlemlidigine buýsanyp ýaşady, bu gün bolsa ol özüniň deýlemlidiginiň ejirini çekmeli boldy.

Halkyň arasynda şeýle uly abraý gazanan ýagy bilen her edip-hesip edip gowy gatnaşykda bolmaly. Bulary ýagy edinmek – öz tepbediňi okamak. Şonuň üçin soltan Abu Kalyjar Tog-rul soltanyň göwnüni nädip awlap boljakdygy hakda gije-gündiz oýlanýardy. Çünki Togrul beg ondan nägiledi. Onuň nägileliginiň sebäbi Abu Kalyjar seljuklylara garşy söweşmek üçin soltan Masut bilen birleşmekçi boldy. Şu maksat bilen birleşmek üçin Hyrada tarap ýola-da düşdi. Bu matlabyny aňyp, Togrul beg onuň garşysyna çykdy. Onuň öz garşysyna gelýändigini eşidip, Abu Kalyjar yzyna öwrülipdi. Şondan bäri Togrul beg Abu Kalyjaryň ugradan ýeke ilçisiniň, töwellaçysynam kabul edenokdy.

Togrul beg tomsuň başky günleriniň birinde Abu Kalyjara Wasyt şäherine barjakdygy hakda habar gönderdi. Bu habar Abu Kalyjaryň dünýäsini çepbe çöwürdi. Habary eşiden dessine Yspyhan şäherinden Wasyt şäherine ýola düşdi. Ýolboýy begiň nädip göwnüni awlap boljakdygy hakda oýlandy. Abu Kalyjar seljuk aýaly Äşäni – Gökdaş başbuguň uýasyny bezemek bezedi. Ol Abu Kalyjaryň ýeke-täk daýanjydy, umydydy. Abu Kalyjar türkmenleriň naçar uýalaryny aşa gowy görýändiklerini, olara özlerine dözmedik zatlaryny-da dözyändiklerini, näme haýyş

etse, hökman bitirýändiklerini bilýärdi.

Abu Kalyjaryň ogly Mansur hem ejeligi Äşäniň ýanyndan aýrylmaýardy:

– Togrul bege göni aýt. Goý, ol maňa Ýezd welaýatyny ykta bersin. Men şol welaýata häkim bolaýyn. Ine, şu haýyşymy bege ýetirseň, soň durmuşymyz gowy bolar.

– Ol meniň aýdanymy edermikä?

– Kimiň aýdanyny etmese-de, seniň aýdanyňy eder. Türkmenler naçar uýalary näme isleseler, hernaçe kynam bolsa, hökman bitirýärler. Men muny türkmenleri gowy tanaýan adamlardan eşitdim.

Kaku şalygynyň Jibal ülkesindäki iň gözel şäherleri Yspyhan bilen Hemedandy. Wasyt ol şäherler bilen deňeşdirende kiçidi. Bu şäher, welaýat Kufäniň hem Basranyň aralygynda ýerleşýärdi.

* * *

Wasyta sary ýola düşülende Altynjanyň aňynda iki pikir bardy. Birinjisi, Kaku şalygyndaky haremhananyň, köşk durmuşynyň nähilidigini bilmekdi, Abu Kalyjaryň hatynlaryny görmekdi. Ikinji bir pikir – Kaku şalygynda Togrul patyşanyň aýratyn hormat goýan ulamasy Abu Aly ibn Sinanyň soltan Mahmytdan gaçyp ilki Nişapura, ol ýerdenem Astrabada barandygy, Yspyhanda Şams ad-Daulanyň4 weziri bolandygy, ýogalanda Hemedanda jaýlanandygy bilen baglanyşyklydy. Altynjan ulamanyň işläň, ýaşan ýerlerini görmek, guburyna zyýarat etmek isleýärdi.

* * *

Wasyt ýörişinde ýol kesmegi – uzak ýoluň içdysdyryjy bol-mazlygy, wagtyň nädip geçenini bilmez ýaly, söhbet birle ýol kesmegi bu gezek soltanyň hajyp as-baby, ýaş ulama Kundury öz üstüne alyp, töwegellik etdi.

Togrul beg Kunduryny gowy görýärdi, aýratyn hem ylymdarlygy, halallygy, hoşgylawlylygy, arassalygy, öz maksadyna berlenligi üçin gowy görýärdi. Bu gylyklaryň bary birigip, eýesinde wepadarlyk diýilýän iň esasy sypaty döredýärdi, Togrul

soltana-da iň gerekli hem gymmatly zat wepadarlykdy. Soltan dogumly kişileri köp görüpdí, buýran işiňi bitirýän, «Telpegini al!» diýeniňde, kellesini getirýän dogumlylar kändi. Togrul beg üçin şirin janyny pida berjek dogumlylar hem kändi, ýöne, arman, şol dogumlylygy özi üçin ulanjaklar, kelle alyp, mundan özüne-de, özem saňa bildirmän peýda görjekler hem bardy. Gizlinlik, ýaşyrynlyk, bähbit ara girende, wepadarlykdan nam-nyşan galmaýar. Dünýäde ylymly adamlar hem köp, ýöne olaryňam kábiri saňa ylym, akyl öwredip, muny-da öz kiçijik bähbidine hyzmat etdirjek bolup çytraşýar. Kiçijiklik, ownukçyllyk bar ýerinde bolsa, wepadarlykdan zat galmaýar. Emma Kundurynyňky ýaly halallyk hem arassalyk bar ýerinde wepadarlyk hiç ýere ýok bolup gitmez. Onuň ylmy-da, dilewarlygydyr işeňňirligi-de, gara başy-da soltanyň hyzmatynda. Kundurynyň şahsyýeti Togrul bege özge şalaryň paýyna berilmeýän bir artykmaçlygy – ýakynyndaky adama ynam etmek paýyny berdi. Begiň janyny, maksadyny, syryny – tutuş baryny ynanýany diňe Kundury dälde, şeýle ynamdarlar başga-da bardy, kändi. Şu hem Togrul begi ýeňişli, işi hemişe ugruna bolan beýik mertebä ýetirdi.

Togrul beg Kundurynyň sopusylyk baradaky çuň, gyzykly hem lezzetli söhbetlerine hemişe maýyldy. Yslam öz gözbaşyny hezreti Pygamberiň durmuşyndan alyp gaýdýanam bolsa, Togrul beg üçin sopularyň ýaşaýşy, pikirleri we matlaplary türkmeniň Oguz eýýamyndaky – yslamdan öňki erenleriň adatlary, parasatlary hemem ömri bilen deň bir zatdy. Togrul beg üçin yslam tuguny ýokary galdyrmak Oguzyň düşüňjelerini dowam etdirmek bolup durýardy. Bu hakykat onuň milli duýgusyny apalap, oňa taryhyň jümmüşinden gelýän içki ruhy güýç-kuwwatyna joş berýärdi. Sopusylyk, erenlik bilen baglanyşykly zatlar Togrul beg üçin tas hususy, şahsy, onuň durmuşynyň içki bir pynhan tarapydy. Şonuň üçinem ol bu hakda iň ýakyn adamlarynyň arasynda Kundury bilen içgin pikir alyşýardy, bu gürrüňlerden çäksiz lezzet alyp, öňküsinden has ynamly, has aýgytly hem has dogumly bolýardy.

Kundury soltany-da, Altynjany-da özüniň dinler, mezhep-ler hakdaky täsirli söhbedine imrindirmegi başardy. Ol Ajam

ýurdunda yslamdan owal otparazçylyk, buddaçylyk, ýahudy, mesihi, brahmany, manewi we mitraýy ýaly birnäçe ynançlara uýlup ýaşalandygy, olaryň käbiriniň häzirem bardygy, Muhammet pygamber dünýäden ötensoň onuň orny, halyflyk, ymamlyk ugrundaky agzalalyklaryň başlanandygy, sünni, şaýy, howaryj mezhepleriniň dörändigi hakda joşup-joşup söhbet etdi. Hiç kim onuň sözünü bölmedi.

Togrul beg hanafyçylygy ileri tutýardy, mugtazylalylaryň hemem mütekellimlileriň jedellerine hezil edýärdi, özi-de olar bilen jedel gurýardy, köşkte mydama ulamalary, sopulary, şahyrlary saklaýardy.

Wagtyň nähili geçeni duýulmaýardy.

Kunduryňyň söhbedine Toogrul beg-de, Altynjan hatyn-da gowy baha berdi. Onuň bu ýol kesmesi hajyp al-bab wezipesinden wezir wezipesine geçmegine badalla boldy.

* * *

Ine, Kaku şalygynyň neberesi, wezir-wüzeralary Toogrul begiň öňünde tagzym edip durlar. Olaryň ýekesem başyny galdyryp bilenok. Diňe Abu Kalyjaryň hatyny Äşe tagzym etmän, Toogrul begiň gaşyna göni geldi. Onuň ynamly ýöräp gelşini gören jandarlar aňkarylyşyp galdylar, çünki hiç bir kişi begiň dergähine şeýle arkaýyn baryp bilmeýärdi.

– Muhammet, meni tanamadyňmy?

– Äşe dogan, bu senmi?

– Tanamarsyň öýtdüm.

– Äşe, heý, senem bir unudyp bolarmy?!

– «Öýlenjek däl, öýlenjek däl» diýip, ahyr öýlenipsiň-ä!

– Ýeri, niçik gördüň?

– Özüňe mynasybyny saýlap bilipsiň.

– Göwnüň ýetdimi?

– Göwün ýetmez ýaly däl-ä, bu – perizat!

– Deýlemliler seni horlaýan-a däldirler?!

– Ýok, ýok, ýagdaýym gowy.

– Aýt, çekinme, menden näme isleýärsiň?

– Mansura Ýezd welaýatyny ykta ber.

- «Mansur» diýýäniň kim?
- Adamymyň uly ogly.
- Seniň diýeniň bolar. Heý, saňa-da: «Ýok!» diýip bolarmy? Ýeri, başga näme islegiň bar, aýt! Sen näme diýseň, men aýdanyňy ederin. Naçar dogan hiç haçan hor-zar, binowa bolmaly dälidir.
- Başga haýyşym ýok.

* * *

Giň köşgüň içindäki belent tagtyň üstünde Altynjany otur-t-dylar. İçeride elliden gowrak hyzmatkär-gyrnak onuň hökümine garaşyp durdy. Garşysynda dyza çöküp, başlaryny aşak salyp duran gelin-gyzlaryň galabasy Abu Kalyjaryň haremhanasynyň hatynlarydy. Galanlary Wasytyň emiriniň haremhanasynyň hatynlarydy. Altynjanyň ýeke agyz sözi olaryň ykbalyňy çözüýärdi.

Hatynlar Altynjanyň göwnünden turmaga çalyşýardylar.

Hatyn Abu Kalyjaryň maşgalasyna rehimdar çemeleşdi. Olara hiç hili jeza berjek bolmady. Abu Kalyjaryň hatynlary, Zübeýda atly owadan gyzy bilen has-da mylakatly gürleşdi.

Äşe bu ýere öz garyndaşlarynyň gelmegine begenmek begenýärdi. Togrulyň ýanyna göni barmagy, tagzym etmän gürleşmegi, Mansury Ýezd welaýatyna häkim belletmegi onuň abraýyny artdyrypdy. Indi ondan heder edýärdiler. Ýöne onuň hem Altynjan hatynyň ýanynda susty pesdi. Megerem, ýat dilli halkyň içinde ýeke bolansoň köp kösençlikleri çeken bolarly, Altynjanyň ýanynda horkuldap bady-boýran aglady, ony gujaklady.

Äşe hemem Abu Kalyjaryň Zübeýda atly gyzy Altynjanyň ýanyna hiç kimi getirmeýärdi. Ýogsam Wasytyň emiriniň hatynlary hem Altynjana özleriniň hyzmata taýyndyklaryny aýtmak isleýärdiler.

Äşe hatynyň olar bilen gazaply gürleşýändigini Altynjan hatyn aňýardy, ýöne bilmedikden-aňmadykdan bolýardy. Oňa o zatlary bilmegiň, dogrusy, zerurlygam ýokdy. Oňa kim hyzmat edende näme?! Kaku soltanynyň hatynlarynyň emiriň hatynlaryndan gowy hyzmat etjegi belli ahyryn.

Haýsy ýere gitse, Altynjanyň aýagyny ýere degrenokdylar: ony tagty-rowanly göterip alyp gidýärdiler. Hebeşi gulamlar asyl ýadanokdylar.

* * *

Olar üç zenan bolup şähere aýlandylar. Şäheriň gözel-gözel ýerleri hakda Zübeýda Altynjana süýjüdüp-süýjüdüp gürrüň berýärdi. Äşe käte-käte Zübeýdanyň gürrüňiniň üstüni ýetirýärdi.

Gaty köp jandarlar-haşymlar olaryň barjak ýerlerinden adamlary kowup çykarýardy. Şeýle bolansoň köçeleriň gyra-larynda ilat Altynjany görmek üçin garaşyp durdy. Olar Altynjanyň tagtyrowany ýakynlaşanda çöke düşüp, öwran-öwran tagzym edýärdiler. Maňlaýlaryny ýere degirýärdiler.

Ir ertirden başlanan gezelenç Gün günortandan agýança dowam etdi.

Gezelenç ýene dowam etjekdi, ýöne Togrul begden gelen çakylyk olaryň gezelenjiniň arasyny kesdi.

Olaryň gezelenç edip ýören ýerlerine atlaryny getirdiler.

Altynjan ata tekgesiz münüp bilýän däldir öýdüp, hebeşi gullar onuň atynyň öňünde egilip basgançak bolup durdylar, olaryň arkalaryndan basyp, ata münmelidi. Altynjan hyzmatdan peýdalanmady, atynyň jylawyny alyp, biraz ýöredi. Soňam sol elini atyň boýnundan, sag elini hem eýerden tutup, bir bökende edil tüweleý göteren ýaly atylyp, ýöräp barýan atyň üstüne mündi.

Wasytlylar Altynjandan beýle herekete garaşmadyk bolarly, haýran galmadan ýaňa begençli, başly-barat gygyryşdylar.

* * *

Altynjan Wasyt sebitiniň howasyny, tebigatyny halady.

Niräne seretseň baglyk. Niräne seretseň, turunjylyk. Pyrtykal, hurma.

Çar ýanyň zümerret deýin gögeren bag-bakjalar, zümerret deýin giden tokaýlyk.

Ýere düşek ýazmak zerurlygy ýokdy. Allatagala ähli Wasyt

sebitine gyrymsy ot düşäp çykypdyr.

Ýaýylyp ýatan göm-gök depeler, gülşen sähralyklar geň-enaýy ir-iýmişlerden doludy.

Şäheriň, obalaryň ilaty parahatdy. Olar degre-daşlaryndaky ir-iýmişleri – hozlary, turunjylary, pyrtykallary, pisseleri, hurmalary ylla görmeýän ýalydylar.

Şäheriň bazarlarynda adyny tutan harydyň bardy. Kerwensaraýlar dürli ýurtlaryň täjirlerinden, söwdagärlerinden ýaňa hyň berýärdi.

Wasytyň gündogar çetinde iki sany köşk bardy. Ol köşkler gür tokaýlyga çümüp otyrdy, köşkleriň birinde şäheriň emiri ýaşaýardy. Beýlekisi bolsa Togrul beg üçin niýetlenilendi. Abu Kalyjar bu köşgi özi üçin saklatsa-da, ýedi ýyla çeken şalygynyň içinde bary-ýogy Ýezdden gaýdanda ýeke gezek gelipdi. Onda-da garaňkyda gelip, daňdan hem ýola düşüpdi.

Köşkden tokaýa gidýän ýoda bardy. Ýodanyň iki gyrasy-da burundyk tokaýlykdy. Tawus guşlar, keýikler erkana gezip ýördi. Olar atlylardan ürkmelidirem öýtmeýärdiler.

Altynjan indi bir hepde bäri her gün säher oýanyp, daşaryk çykýardy. Onuň daşaryk çykanyny gören on-on iki sany tawus guşy loňk-loňk edişip gelyärdi. Altynjan guşlara nan bölüşdirip iýdirýärdi. Olaryň çokup, nan böleklerini alyşlary Altynjanyň göwnüni açýardy.

Mäkiýan däl-de, diňe erkek tawuslar owadan, kyrk öwüşginli bolýan ekenler. Altynjan Allatagalanyň ähli janly-jandarlaryň urkaçysyny owadan edip, diňe tawuslar babatda tersine etmesiniň hikmeti barada oýlanýardy, bir gezek bu pikirini Togrul bege-de aýdypdy. Beg onuň bu sözüne «loh-lohlap» güldi. Bu hikmeti mäkiýan tawusyň günä iş edendigi: owadan guýrugyna bukup, şeýtany behişde salandygy, şeýdibem Allatagalanyň näletine duçar bolandygy bilen düşündirdi.

Togrul beg her gün daňdan hatynynyň tawus guşa nan berip bolaryna garaşardy, soňam onuň bilen ertirki gylyçlaşyk türgenleşigine başlardy.

Bu ýere gelenden bäri beg her gün säher hatyny bilen gylyçlaşyk türgenleşigini geçýärdi. Ol türgenleşigi Reýde köp-lenç Hapban Endikäni han ýa Mübärek han bilen geçerdi,

hatyny bilen geçýän gezeklerem az bolmaýardy, Anuşirwan bilenem, hajyp Abdyrahman Agajy bilenem geçýärdi, ýöne Wasytda diňe Altynjan bilen geçdi.

Tawuslara elindäki çöregi beren Altynjan garşysynda hüjüme häzirlenip duran bege bakyp, bilindäki ýataganyna el ýetirdi:

– Başlalyň, begim?!

– Başlaly!

Gylyçlaşyk türgenleşigi başlandy. Bu türgenleşik iki tarap birder – bir gezek süllümbaý bolup derleýänçä, ýadaýança dowam edýärdi. Şeýle bolansoň bu darkaşlar käteler günortana çenli uzaýardy.

Togrul beg gylyçlaşanda bar ünsüni garşydaşynyň gözlerine gönükdirýärdi. Sebäbi garşydaşyň howuny basmagy darkaşda iň esasy zat hasaplaýardy.

Altynjany içgin synlap darkaş gurýan beg dillendi:

– «Turunjyly ýerde dynç almak isleýärin» diýip aýdanyň ýadyňda barmy, Altynjan?

– Ýadymda, begim, ýadymda.

– Är hatynynyň islegini amal etmeli. Men jahangirlik bilen aşa başagaý bolup, seniň şol islegiňi kanagatlandyrmaga-da wagt tapmadym. Ynha, indi jahangirliğimiz rowaç aldy. Gijem bolsa, saňa dynç berýärin.

– Bir hepdäniň nähili geçenini-de duýman galypdyryn.

– Bu ýeri saňa ýarapdyr-da onda?!

– Ýarady! – Altynjan adamsynyň soňky sowalyna geňirgendi. Togrul beg hatynynyň geňirgenme bilen seredendigini duýsa-da, duýmazlyga saldy. Gaýtam, ýene Altynjanyň garaşmadyk sowalyny berdi: – Altynjan, entek garran-a dälsiň?

Altynjan nämä garaşsa-da, begden bu söze garaşmandy. Onuň göz önünde dessine owadan Zübeýda peýda boldy:

– Eger öýlenmek isleýän bolsaňyz, begim, men örän begenerin. Size mirasdüşer gerek.

Togrul beg hatynynyň bu sözünden soň, birki ädim yza çekildi, gylyçlaşmasyny goýdy:

– Saklan!

Altynjan hüjüme häzir bolup durşuna bege soragly seretdi.

Togrul beg keremara ýöräp Altynjanyň ýakynyna geldi:

– Gör, sen nämäniň pikirini edip ýörsüň?! Mende mirasdar bar, Süleýman bar, hiç bolmasa, Öwez5 bar, olar meniň ýolumy dowam etdirerler. Ýöne häzir men o hakda aýtmakçy bolmadym...

Beg hatynynyň başyndaky çyzmyga berkidilen ýukajyk ak tuwagyny sypyryp zyňyp goýberdi. Soňam onuň altynsow saçlaryny penjeläp özüne çekdi:

– Altynjan, men seniň göwnüňe kän degdim, ýöne sen her gezek üýtgeşik çydamlylygyň bilen meni haýrana goýduň. Seniň ornuň tutup biljek adam dünýäde ýokdur. Sen meniň ýeke-tägimsiň! Düşnüklimi?

– Men düşüňärim, begim, düşüňärim.

– Ýok, ýok, sen düşünmeýärsiň. Sen meniň Altynjanymyň! – diýip, Togrul beg Altynjany garsa bagryna basdy-da, şeýle bir gujak-lady welin, gapyrgalary şakyrdaydy gitdi. – Sen meniň naýybymyň, nedimimsiň. Seljuk begleriniň ýekesiniň hatyny hem hatyn6 unwanyna mynasyp bolup bilen dälidir. Sen bu unwana mynasypmyň, Altynjan! Men saňa öz şalygymda tarhanlyk ygtyýaryny berýändirin. Sende baş weziriň hukugy hem ygtyýary bardyr. Ähli wezir-wekillerim seniň guluňdyr.

Togrul patyşanyň bu sözleri Altynjana syrly göründi: «Eý, Hudaý, beg bir betbagtlygyň boljakdygyny bilip, hoş söz aýdýarmykan?! Näme üçinkä?»

Gylyçlaşyk dowam etdirildi.

Iki nazar ýene biri-birine gönükdü.

Biri-birine degip uçgun syçraýan gylyçlaryň sesleri uzaklara ýaýraýardy.

Darkaşda, esasan, beg hüjüm edýärdi, Altynjan goranýardy.

Darkaş birde endigan gidýärdi, birde ýitileşýärdi.

– Altynjan, näme ýalňyşlyk goýberendigiňi bilýärsiňmi? – diýip, soltan Altynjanyň bokurdagyna gylyjynyň ujuny degirip saklady.

– Bilýärim, begim.

– Näme?

– Pikire gitdim.

– Näme üçin ömrüň gylsyrat köprüsindekä pikir edýärsiň?

– Adamymyň syrly sözleri meni özüm hakda oýlanmaga mejbur etdi...

Togrul beg syrly ýylgyrdy.
Gylyçlaşmak ýene dowam etdi.

* * *

Altynjan Zübeýdanyň uzyn saçyndan sypady-da:

– Bir mahal meniňem edil seniňki ýaly uzyn saçlarym bardy. Beg ýatanda, saçlarym bilen ýüzüni örtüp ýatmagy gowy görerdi – diýdi.

Emenek nazaryny dikip duran Zübeýda birden hünibirýan aglamaga başlady. Altynjan:

– Zübeýda, saňa näme boldy? – diýip, ony köşeşdirmäge çalyşdy.

– Meniň siziň ýanyňyzdan aýrylasym gelenok, melikäm. Meni ýanyňyza çory edibem bolsa almagyňyzy soraýaryn.

– Zübeýda, sen – şa gyzy! Sen asylly ýeriň gyzy. Saňa çory bolmak aýpdyr. Sen Togrul begiň hatyny bolmaga mynasyp.

Altynjan hatynyň teskin bermek üçin aýdan bu sözi Zübeýda bilen onuň ejesine güýçli täsir etdi: olar begenmek begendiler, Altynjanyň aýagyna ýykylyp, togap edip, alkyş okamaga başladylar.

– Altynjan hatyn Togrul beg üçin Zübeýda bikämize söz aýtdy!

– Eşitdiňmi, Zübeýda hatyn Muhammet Togrul begiň hatyny bolar.

– Biziň hemmämiz Zübeýda melikämiz bilen Muhammet Togrul begiň haremhanasynda ýaşarys!

– Zübeýda melikäm – Togrul begiň hatyny!

Altynjan zynharlady:

– Ýok, ýok, siz maňa nädogry düşündiňiz, men beg üçin Zübeýda gyza söz aýdamok. Duruň, duruň!

Altynjan nämä garaşsa-da, durmuşyň beýle öwrümine garaşmandy: bu habary saklamaga ol ejiz geldi. Dogrusy, ol habary nädip saklajagynam bilmedi.

Eneli-gyz şindem başlaryny galdyрман Altynjan melikäniň aýagyna togap etjekdiler, ýöne ýörişe ugramalydygy barada Tog-rul begiň habary geldi. Eneli-gyz müň mertebe baş edip ýerlerinden turdy. Begençli habary köşkdäkilere söýünjilemek üçin akgyzlaryň hersi bir tarapa eňdi.

Altynjan elewredi: özüniň näme diýmekçi bolandygyny

düşündürmäge çalyşdy.

Durmuşyň ýasawy şeýle: her kim bu dünýäde görmek isleýän zadyny görýär, eşitmek isleýän zadyny eşidýär. Kakuly hatynlar hem Altynjanyň ýarym sözünden öz eşitmek isleýän talwasyny eşitdiler. Olara häzir başga pikir gerek däl, asla gerek däl! Altynjan kakulylar bilen häzir düşünişip bilmejekdigine göz ýetirenden soň, atyna atlandy.

* * *

Togrul beg ýüzden gowrak atly bilen şäheriň gündogar çetinde garaşyp durdy. Altynjan öz atlylary bilen baransoň, ol ýola düşdi.

Uzak gidilmedi.

Togrul beg Wasytyň gündogar tarapyndaky ullakan bir depäniň deňinde atdan düşdi:

– Depä çykalyň!

Depä pyýadalap çykmaly boldy. Togrul beg keremara dyrmaşyp barýardy. Ol näçe ýokary dyrmaşsa-da, özünde ýadawlyk duýanokdy. Onuň süňňi ýeňil gopýardy. Käbir kötel ýerde hatynyna tekge bolýardy. Anuşirwan hem Altynjanyň gapdalyndan ýöräp barýardy.

– Ýadadyňmy? Ýokary çykyp biljekmi? – diýip, Togrul beg hatynyndan sorady.

– Ýadamok, begim. Ýokary çykaryn, hökman çykaryn.

– Ýadan wagtyň aýt, şol ýerde durubereris.

Depe onçakly bir uly dälidi, ýöne köteldi, oňa aýlanyp çykmaly bolýardy.

Togrul beg bilen Altynjan iň öňden barýardy. Wezir-we-killer olaryň yzlaryndady.

Abu Kalyjar Ahmet Dehistanyga nämedir bir zady janygyp düşündirýärdi.

Wezir Ahmet Dehistanyň goltugynda bir daňy hat-petek bardy. Abu Kalyjar onuň goltugyndaky daňyny götermäge birki ýola döwtalap bolanda, wezir ýüregi ýarylan ýaly garşy çykdy.

Çagry begiň ogly mälük Süleýman hiç kime goşulman töwerek-daşyny teňnelik bilen synlaýardy.

Wezir-wekilleriň ählisi depä çykyp, demlerini biraz dürsänlerinden soň, ynak Ýusup Bazyrgany sakynyp-sakynyp söze başlady:

– Kyblaýy älemim, ynha, biz Allatagala ýakyn ýerde, arassa ýerde durus. Şu ýerde, eger rugsat berseňiz, Abu Kalyjaryň bir isteggähini size ýetirmekçi.

– O nähili islegdir ol?

– Beýik soltan! – Abu Kalyjar çustlandy. – Meniň meniklije oglum bar. Siz oňa Ýezdi rowa bildiňiz. Bu sahawat-hasanatyňyz üçin biz – Kaku neberesi size бүтін өmrümize alkyş okarys, metjitlerimizde mydama siziň adyňyza hutba okarys. Bu zaman külli musulmanlar Muhammet Togrul beg – sizi özüne patyşa bilýär. Sizi gerdun pelekde tanamaýan ýekeje-de adam ýokdur. Bu gün dünýä ýüzi siziň aýagyňyzyň aşagynda. Siziň ýekeje sözüňiz, ýekeje yşaratyňyz kuwwatly bir döwletiň birki ýyldaky güýjüne barabar iş bitirýär. Dünýäde siziň güýjüňize, siziň pähimiňize taý geljek ýekeje-de güýjem, lutfu pähim-parasat hem ýokdur. Onsoň abraý lybasy şeýle beýik adamyň didaryny görmegiň, aýak tozuny öpmegiň, garyndaş bolmagyň nähili uly anaýatlykdygy, şükür hem mertebe ganaty birle uçmakdygy ähli kişä düşnükliidir. Kaku nesilşalygynyň – biziň seljuk begleri bilen, Tog-rul beg bilen garyndaş bolasymyz gelýär. Bu babatda biz siziň ýene bir ýalkawyňyza umyt baglaýarys. Altynjan hatyn meniň gyzym Zübeýdaga siziň üçin söz aýdypdyr. Biz Altynjan hatynyňam, siziňem islegiňize garşy gidip bilmeris. Gaýtam, muňa özümiň çäksiz hursantlygymy äşgär etmekçi bolýaryn. Ömür egilmedik hem egilmejek boýunlary egmek mertebesini beren Beýik Perwerdigär sizi, goý, mydama öz penasynda ömri-derazlykda aman saklasyn! Allatagalanyň ýerdäki wekiline – Size hamt hem sahawat, lutfu kerem bolsun! Beýik Biribaryň bir katra suwundan serwi kamatly, gülşen ýüzli jemalyny ýokluk perdesinden çykaryp, barlyk älemine rowa bilmek amaly dowamat bolsun! Oglum Mansur – batyr, akylly ýigit. Ol siziň sadykat guluňyz bolar. Ol mydama siziň permanlaryňyzy mutyglyk birle ýerine ýetirer...

– Altynjan, men seniň bilen düşünişdim ahyryn. Şondan soňky bu nutuklar näme gerek? Sen näme üçin maňa hiç zat diýmän söz

aýdýarsyň?! Sen meni nähili güne salýarsyň? – diýip, Togrul beg Abu Kalyjaryň sözünü soňlaryna garaşyp durmady.

– Begim, gürrüň bu ýerde başga zat hakda barýar – diýip, Ýusup Bazyrgany gorka gürlledi.

– Kalyjaryň gyzy hakda Altynjan maňa aýtdy, şonda men onuň jogabyny berdim.

– Abu Kalyjaryň gyzy meseläniň diňe bir tarapy, begim.

– Ikinji tarapy hem barmy onuň?!

Ynak aljyraňny sözledi:

– Begim, Abu Kalyjar düýn bize isleg-telwasyny doly düşündirdi. Ol siziň neberäňiz bilen garyndaş bolmak isleýär. Siziň doganyňyz Dawut begiň Zübeýda atly gyzy bar. Abu Kalyjar Dawut begiň şol gyzyna ogly Mansur üçin hyrydar çykýar. Bir söz bilen aýtsak, Abu Kalyjar bir Zübeýdany berip, bir Zübeýdany almak isleýär.

Abu Kalyjar howlukmaç gürlledi:

– Gyzym siziň sadykat gyrnagýňyz bolsun!..

Mälik Süleýman edilýän gürrüňi halamady, gaşlaryny çytdy, biraz gapdala çekildi.

Togrul beg uludan demini aldy, Ýusup Bazyrganynyň sözünü halamady, Ahmet Dehistanyga ýüzlendi:

– Ahmet, biz şu ýere kakularyň gudaçylygyny çözmäge geldikmi?

– Ýok, begim. Biz bu depä Altynjan...

– Dur, dur, saklan! Ol zatlary sen permandan öň aýtjak bolma! Biziň şu depä çykyp, ilki etmeli zadymyz nämedi?

– Wasyt ýaýlasyny synlamak, hökümdarym!

Togrul beg ynagýň ýanyna baryp, ýuwaşja dillendi:

– Janköýerlik edýärsiň welin, Ýusup, Kalyjary könedən bäri tanaýarsyňmy?

– Aý, ýok.

Beg köpmanyly baş atdy:

– Geliň, onda, ilki bilen, öz işimizi edeliň. Kalyjaryň meselesi gepiň gerdişine görä çözülýän mesele däl. Ol düýpli mesele – aýratyn gürrüň. Onuň üçin ýörite ýygnanyşarys. Şeýtsek bolmazmy, Kalyjar?

– Bolar, hökümdar!

Altynjan özi üçin ýakymly bir permanyň okaljakdygyny duýdy.

Togrul beg Altynjany Wasyt sebitine emir bellemekçimikä? Ýa bu ýerlerini ykta bermekçimikä? Ýa şu ýerden maňa bagyşlap köşk gurjak bolýarmyka?

Togrul beg Altynjan hatyna talak bermekçi bolýan bolaýmasyn? Ýa aýry ýaşamak isleýärmikä?

Belki, özi Reýde, Altynjany bolsa Wasytda ýaşatmakçy bol-ýandyr?! Belki, Kabyly Wasyta emir bellemek isleýändir? Belki, bu sebiti Sadyllaga ykta berer?! Şa şa bolýar. Näme edeýin diýse, ygtyýary özünde.

Altynjan begiň özünden «Reýde ýaşanymyz gowumy ýa Wasytda?» diýip soranyny ýatlady. Diýmek, beg Reýden Wasyta göçüp gelmek isleýär. Ýaşamak üçin Reý gowy ahyryn. Wah, «Wasyt gowy» diýip, Reýden göçmegiň zerurlygynyň ýokdugyny, bu ýerde bar zatlaryň Reýde artygy bilen tapylýandygyny bege nädip düşündirip bolarkan?! Begiň bu islegini wezirler Anuşirwan ibn Tümen hem, Ahmet Dehistany hem bilen bolmaly, ýöne olar Altynjanyň ýanynda hiç zatdan habarsyz boldular. Gel, Ahmet Dehistany hiç zat aýtmasyn, ýöne Anuşirwan aýtmaly ahyryn! Ýa oňa beg hiç zat aýtmazlygy tabşyrdymyka?!

Ähli kişi sesini çykarman töweregine esewan edip durdy.

Altynjan Wasyt şäherini depä çykyp synlap görmändi.

Allatagalanyň demi hasaplanýan ýel depede ýiti duýulýardy. Demirgazykdan ösýän ýel duranlaryň eşiklerini sypyryp bilmeýänine jany ýanyan dek, ahmyrly ses edýärdi.

Altynjanyň ilki gözüniň kaklyşany Wasydyň metjidi boldy. Metjit, metjidiň iki diňi, hana, özleriniň ýaşaýan köşgi magal-laklap görünýär.

Şäher бага bürenip otyr. Allatagala bu şäheriň adamlarynyň açlykdan kösenmezlikleri üçin her dürli datly ir-iýmişleri boldan eçilipdir. Süri-süri keýikler agaýana sonarlap ýör.

Durnagöz çeşmeler, bulaklar akysyp ýatyr.

Togrul beg töweregine birlaý göz aýlady-da, weziri Ahmet Dehistanyga «Başlaber!» diýip yşarat etdi.

Ahmet Dehistany sesine nazym berip, Togrul begiň permanyny okady.

Perman uzyndy, onda Altynjan melikäniň hatyn unwanyna mynasyp bolandygy, bu unwana laýyklykda oňa wezir, goşun, mülk, hazyna

berilýändigi, mülk-ykta hökmünde Wasyt welaýatynyň saýlanyp alnandygy aýdylýardy. Ondan soňra Wasyt sebitiniň araçäkleşýän ýerleri, obalary, her obada näçe adamyň ýaşaýandygy birin-birin sanalýardy.

Permanda Wasyt welaýaty bilen serhetleşýän galalar, oba-kentler, daglar-dereler, çeşme-çaýlar Altynjana nätanyşdy. Ol bu atlary ilkinji gezek eşidýärdi.

Perman okalyp gutaransoň duranlar Altynjany mülki bilen mübäreklədiler.

Bu permana hemmeden beter Anuşirwan bilen Süleýman mälük begendi. Olar gelip, Altynjan hatyny gaýta-gaýta mübäreklədiler.

Altynjan Togrul begden nämä garaşsa-da, beýle permana garaşmady. Dogrusy, ol häzir permana begenibem bilenokdy, gynanybam. Bu mülküň özi üçin näme ähmiýetiniň bolup biljekdigine düşünmeýärdi. Ol Togrul begiň hatyny. Diýmek, diňe bir Wasyt sebiti däl, ýedi yklym Altynjanyň öz mülki bolmaýarmy eýsem?! Ähli dünýä özüniňkikä – Togrul beg hem Altynjanyňky ahyryn! – Wasyt sebitiniň mülk berilmesine nähili düşünmeli?

Togrul beg Altynjanyň bu soragyny eşiden ýaly, jogap berdi:

– Altynjan, men ömrümiň paýawlap barýandygyny aňýaryn. Seniň menden uzak ýaşajakdygyňy hem aňýaryn. Öňem aýdypdym saňa bu hakda. Men ölenimden soň, seniň hor-homsy bolmagyňy – Çagra, Ybraýyma, Gutulmyşa, Öweze ýa Süleýmana, Anuşirwana elgarama bolmagyňy islemeýärin. Togrul begiň döwletiniň içinde, goý, seniň men tarapdan resmileşdirilip berlen mülküň bolsun. Goý, seniň baýlygyň köp bolsun. Jandarlaryň-haşymalaryň bolsun. Anuşirwan seni goldar. Doganlaryň Sadylla bilen Kabyl seni goldarlar. Men ölenimden soň sen bu ýerlerde erkana ýaşa! Şu günden başlabam Wasyt seniňki! Men bu ýere gelip etmek islän işimi etdim. Indi ugrabersek hem bolýar, ýöne sen öz on müň atly goşunyň bilen bu ýerde gal. Sen bu ýere öz doganlaryňdan haýsam bolsa birini emir belleseň, dogry bolar. Wasyt bilen tanyşmagyň, işleriňi ýola goýmagyň üçin men saňa bir hepde wagt berýärin. Bir hepdeläp sebiti aýlanyp çyk, obalar bilen, adamlar bilen tanyş. Adamlaryň özüňi gowy görmegini isleseň,

olara görünme! Adamlar seni ýakyndan tanasalar, sen olar üçin syrly hem täsin dälşiň. Diňe kethudalar bilen duşuş. Il-günüň hormatlaýan baýlaryny tozdurmakdan saklan. Olary diňe öz syrlylygyň bilen gorkuzyp, öz bähbidiň üçin peýdalan. Abu Kalyjar ýa-da onuň ogly Mansur hyzmatyňda bolsun. – Togrul beg Abu Kalyjar bilen Mansura seretdi. Kakulylar baş egip, özleriniň hyzmat etmäge taýýardyklaryny mälim etdiler. – Goý, bular ýanyňda bolsunlar. Saňa ýol görkezerler. Wasytyň häzirki emirini başga bir şähere göçür. Mansuryň giýew bolmak-bolmazlyk meselesi saňa eden yhlasyna görä bolar. Şu gün anna günü. Indiki anna ýanyma barmasaň, ertesi idegiňe çykaryn. Düşnüklimi, Altynjan hatyn? Men başda ýanyňda Anuşirwan bilen Süleýmany goýup gitmekçidim, ýöne olar maňa zerur gerek boljak. Ýanyňda Kabyly goýup gidýärin. Biz ömrümüzü ýüwrüp geçirdik. Dynç aljak ömrümüz örän az galdy. Şonuň üçin galan ömrümüzüň her bir gününü bilelikde eşrepi deýin tutmalydyrys. Altynjan hatyn adamsynyň bu permanyna, sözlerine näme jogap berjegini bilmedi, dymdy.

– Byradarlar! – diýip Togrul beg duranlara ýüzlendi. – Wasytyň täze eýesiniň zyýapatyny görmän ýola düşsek, jotda bolar. Bu gün Altynjan hatynyň zyýapatynda bolup, ertir daň bilen ýola düşsek, neneň-niçik bolar?

– Zyýapatdan bolsun!

* * *

441-nji hijri ýyly – 1049-njy milady ýyly.

Bu ýyl Togrul beg bilen dogany Ybraýymyň arasynda düşünişmezlik ýüze çykdy. Togrul begiň dogany köp sanly esger ýygnap, Togrul beg bilen söweşdi. Togrul beg dört gün dowam eden gabawdan soň ony ýeňip, galany boýun egdirdi. Ýöne Togrul beg dogany Ybraýyma ýagşylyk etdi we ony ýanynda saklady.

Beýle tarapdan Wizantiýa imperatory Togrul bege Ybraýym ynaly ýesir alandygyny, begiň doganyny öz wizantiýaly bir ýesir serkerdesi bilen çalyşmak isleýändigini aýdyp hat ýazdy. Togrul beg wizantiýaly serkerdäni hiç bir zat talap etmezden boşadyp goýberdi. Dogany Ybraýymyň azat edilmegi üçin köp

möçberde sowgat gönderdi.

Ibn Kesir.

Başlangyçdan ahyra çenli. Taryhy proza